

HŘÍČKA O PĚSTNÍM KLÍNU

Ivana Fridrichová-Sýkorová

Člověk je od přírody zvědavý a ovšem také zvědavý tvor, i když za druhou svou velmi typickou vlastností se tak trochu stydí a připisuje ji velmi často našim blízkým příbuzným, vyšším opicím. To však nic nemění na skutečnosti, že patříme mezi živočichy, kteří jsou obdarováni velkým mozkem, který nám od samého počátku našeho vývoje pomáhá přežít. Nakolik se tento tah matce přírodě zdařil, nelze v současnosti dohlédnout, ale je nepopiratelné, že jsme mezi vyššími organismy jednoznačně nejspěšnějším rodem.

Člověk, tvor skvěle přizpůsobený na nepřizpůsobivost, se během svého dlouhého vývoje proměnil v jakéhosi pána tvorstva, který rozumí lecčemu, někdy se však zdá, že pokulhává v porozumění sebe samého. Kladení otázek a hledání odpovědí na ně (Popper 1998), tedy myšlení, je však pro něj stejně důležité, jako obstarávání potravy, rozmnožování či ovládnutí přírodních zdrojů.

A právě specialisace na nespécialisaci, čili vysoká míra adaptability, někdy také nazývaná kulturou v tom nejširším smyslu slova se stala kulisami, do kterých zasadíme následující úvahy.

Jsme rodem, který se musí spoustu věcí učit, bohužel po celý život a navíc biologicky přenosná je toliko schopnost, nikoliv dosažené výsledky. Schopnost učení, tj. aktivní reakce na nově získané poznatky je nám vrozená (Morris 1971; Koukolík 1997a,b; Soukup 2004; Dunbar 2009), a to prostřednictvím tzv. selektivní neotenie, která umožňuje udržet si vysokou míru zvědavosti prakticky po celý život. Vysoce funkční orgán, jakým je lidský mozek, dovoluje nové podmínky zpracovat, vyhodnotit a získávat informace, vedoucí k úspěšnému zvládnutí daných situací a nemusí se vždy jednat o prožitky nepřijemné. Abychom však byli úspěšní i v rámci přírody, musíme tato zjištění a poznatky být schopni předat, k tomu našemu rodu pomáhá řeč (Dunbar 2009). Z hlediska času „předlouhého trvání“ je tento poněkud složitý mechanismus obrovskou výhodou, v rámci času krátkého je však velmi komplikovaný, náročný a vlastně nevýhodný. Z biologického hlediska za něj platíme neúměrně dlouhou závislostí mláďat na rodičích a obrovskou mírou vydané energie na jejich výživu a ochranu. O výživě mozku samotného ani nemluvě (Koukolík 1997a).

Otázkou však zůstává, zda mezi lidskou kulturou a biologickými mechanismy neexistuje drobná mezírka, kterou jsme schopni vnímat jevy, které se po miliony let nashromáždily v procesu lidského učení, jakýsi tvarový archetyp (Jung 1997), který dřímá někde na pomezí našeho podvědomí (Fridrich 1997, 168).

Myšlenkové pochody paleolitických lovců a sběračů lze velmi těžko uchopit, neboť se jedná o velmi křehký svět, který po sobě zanechává minimum stop, ovšem naprostá rezignace také není na místě. Naši dávní předci nám po sobě zanechali relativně hojné množství hmotných pramenů, které nevznikaly náhodně, ale podle předem vymyšlených „šablon“. Předpokládejme tedy, že čím více myšlenkových pochodů pohltila tvorba vzorce, tím pravděpodobněji budeme schopni je zaznamenat. Tento předpoklad vychází z tvarové teorie (Fridrich 1997, 167–168), která se velmi osvědčila při analýze staropaleolitických kolekcí z Čech (Štaud 1997; Fridrich 1997; 2005).

Podíváme-li se z tohoto úhlu pohledu na archeologické prameny, pro období paleolitu je takovýmto skvělým příkladem ukrytých „myšlenek“ pěstní klín (Bordes 1961; Fridrich 1982; 1997; Débenath – Dibble 1994; Leakey – Roe 1994; Soressi – Dibble eds. 2003). Ponecháme-li stranou genezi tohoto typu artefaktu a jeho funkci (Fridrich 2005), která z našeho hlediska není nikterak důležitá, víme, že pěstní klíny jsou pro výrobu velmi náročné, vysoce sofistikované nástroje, které naši kulturu doprovázejí více než 1,5 milionu let, tedy dostatečně dlouho na to, aby se při výuce jejich výroby opakovaly principy, které se neustálým nebiologickým předáváním mohly usadit velmi hluboko v naší mysli, tedy stát se součástí archetypální paměti.

Navíc jejich téměř dokonalá tvarová koncepce je i z estetického hlediska velmi blízká našemu vnímání. Otázkou zůstává nakolik při jejich rozpoznávání hraje roli míra vložené abstrakce, nebo chcete-li

myšlenek, a nakolik se necháváme ovládat intuicí, tedy archetypem pěstního klínu. Pravdou však zůstává, že na tento nástroj reagují jak specialisté, tedy archeologové (ovšem nemáme na mysli specialisty na období paleolitu), tak i laická veřejnost. Dokonce i zatvrzelí popírači paleolitu tváří v tvář pěstnímu klínu razantně ubírají ze svých negativistických stanovisek.

Protože poznání není jenom o tvrdé empirii, dlouhodobě se reakcí na tuto skutečnost zabýval s laskavostí a moudrostí sobě vlastní Jan Fridrich. Ke svému pokusu si vybral pěstní klín z Putimi (Fridrich 1982, tab. 116). Dlouhá léta byl tento artefakt nedílnou součástí jeho pracovního stolu a jeho kolegové, přátelé i občasní návštěvníci byli podrobováni „sociologickému“ výzkumu míry tvarové empatie, neboť dříve nebo později dotyčný pěstní klín uchopili do rukou a, aniž věděli proč, tak dlouho jej ve své dlani orientovali, až jej zcela přirozeně dostali do polohy, která by jim v paleolitu umožnila nástroj použít. Budete-li mít někdy čas, nalistujte si příslušnou tabulku a podívejte se, jak se vlastně testovali případní vyvolenci. Ve skutečnosti to byla zkouška přímo ďábelská, ačkoliv nikterak záludná a navíc vždy byla doprovázena velmi příjemnými hovory o archeologii a různých ostatních sousedních vědách.

Technologie opracování kamenné suroviny byla již v období starého paleolitu, a velice pravděpodobně od samého počátku naší kultury, vysoce specifickou až řemeslnou činností, k jejímuž zvládnutí byla potřebná nejenom patřičná zručnost, ale i vysoká míra abstraktního myšlení. K zvládnutí výroby pěstního klínu bylo zapotřebí poměrně dlouhé přípravné fáze, tedy učení, které nemohlo být ponecháno ve fázi pokusu a omylu.

Ačkoliv nikdy nebudeme disponovat nezpochybnitelnými doklady, jak vlastně učení probíhalo, některé nálezy patrně dokládají, že probíhalo.

Při výzkumu unikátního naleziště starého acheuléenu v Bečově II u Mostu (Fridrich 1997; 2005; 2007; Fridrich – Fridrichová-Sýkorová 2009) došlo mimo jiné i k nálezům pěstního klínu trojúhelníkovitého tvaru, o rozměrech 54,75 × 43,20 × 15,40 cm, vyrobeného z hlízy křemence typu Skršín. Z hlediska typologické i morfometrické analýzy se jedná o nástroj dokonale zapadající do rámce pěstních klínů z této lokality. Z hlediska jeho použití jde však o naprosto bezcenný artefakt, dokládající téměř absolutní plýtvání surovinou, časem i energií. Nelze samozřejmě vyloučit rozměr neúčelnosti lidského počínání, popřípadě poněkud zvláštní smysl pro humor, ovšem když přijmeme myšlenku, že všechno, co člověk zná a umí, musí se nejprve naučit, potom nám tento pěstní klín pomalu přestane rušit hypotézu o bezvýhradně účelném chování našich dávných předků.

Vyloučíme-li, že se jedná o projev symbolického chování, tedy v nedávné minulosti velmi oblíbenou interpretaci archeologického pramene, potom můžeme navrhnout hypotézu, že jsme se v tomto případě setkali s archeologickým pramenem zvláštního charakteru. Ostatně na acheuléenských lokalitách je výskyt takto velkých pěstních klínů opakovaně potvrzován (Soressi – Dibble eds. 2003), zvláště pozoruhodné je současné využití velkých pěstních klínů coby prahů obydlí (ústní informace prof. J. A. Svobody).

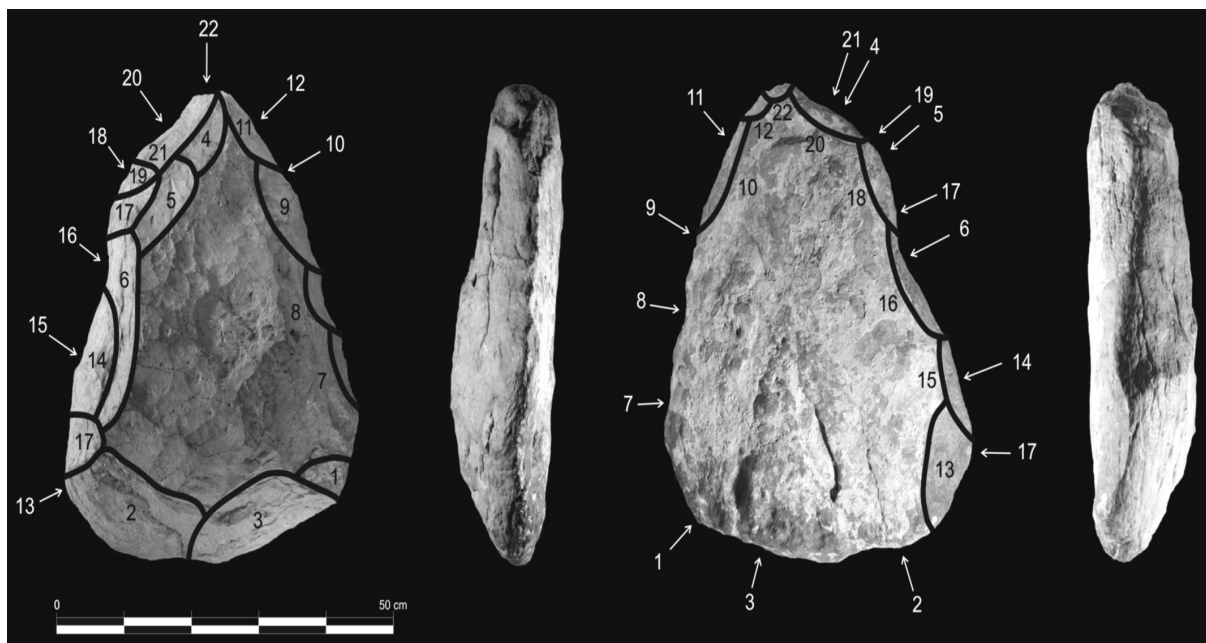
Popustíme-li tedy úvahy nad účelem tohoto nástroje až sem, nezbyvá, než se pokusit o popis způsobu jeho zhotovení.

Pěstní klíny obecně jsou prakticky jedny z nejsostifikovanějších nástrojů paleolitu. K jejich výrobě je nutný předem důkladně promyšlený postup, který je svým způsobem velmi standardní, jakkoliv ovlivnitelný, někdy silně, výběrem kamenné suroviny a modu, v němž se surovina nachází (Fridrich 2005).

My jsme však v severozápadních Čechách, obklopeni tím nejlepším, co tato oblast v tomto ohledu skýtá. V případě našeho nástroje padla volba na skršínský křemenec, velkou hlízu této suroviny, a proces opracování může začít (obr. 1) ...

Nejdříve byla opracována bazální část budoucího pěstního klínu. Jedná se *de facto* o otupení bazální partie, která bude svírána v ruce člověka (tedy vyjma tohoto nástroje) tak, aby nedošlo k poranění lidské dlaně během používání (úder 1–3). Poté následovalo formování hran nástroje do kýženého kapkovitého tvaru (úder 4–9), v terminální partii ještě doplněné o zjemnění, v podobě pro acheuléen typické cikcakovité linie ostří (úder 10–12), a na hraně protilehlé úder 13–21. Za pověstnou třešničku na dortu lze v našem případě považovat úder 22, uzavírající opracování terminální partie pěstního klínu.

Popisovaný artefakt představuje velmi „jednoduše“ zhotovený pěstní klín, kde byla v maximální míře využívána kůra kamenné hlízy, v tom však byl patrně velmi hluboký záměr, neboť pokud by došlo k masivnímu plošně koncipovanému sbíjení, nebyly by jednotlivé důležité úder 1 na exempláři tak zřetelně patrné a čitelné. Určitě by tento exemplář v takovém případě nabyl na eleganci a estetické dokonalosti, ztratil by však hlavní atributy, podle kterých lze pochopit způsob opracování kamenné suroviny do podoby pěstního klínu. V jednoduchosti je síla a elegance, která se rodila velmi hluboko v naší minulosti. Jak nesnadné je považovat tyto naše předky za primitivy trpně snášející rozmary okolní přírody, třesoucí se strachy a slabostí z nedostatku potravy, zvláště když nám po sobě zanechali takovéto unikátní nástroje spíše svědčící o značně sebevědomém způsobu myšlení.

Obr. 1. Bečov II, o. Most. Pěstní klín. Postup sbíjení jednotlivých úštěpů při základní výrobě tohoto artefaktu (foto a kresba: M. Kalíšek, T. Fiala)

Řemeslník, který vyráběl tento nástroj, měl tedy patrně kromě výroby tohoto jedince i další plán. Pokud by totiž tento pěstní klín sloužil pouze k jednorázové ukázce řemeslného umu, či uspokojení vlastního ega, byl by posléze dále využit jako surovina pro sbíjení dalších úštěpů. Naštěstí pro nás se tak nestalo. Proto se nám v Bečově II zachoval dosud největší nalezený pěstní klín nejenom u nás, ale i v centrální Evropě.

Hypotéz o důvodu jeho vzniku lze postulovat nekonečně mnoho, žádná z nich však nemůže být už nikdy ani potvrzena, ani vyvrácena, ačkoliv interpretace coby projevu symbolického chování se nám zdá poněkud těžkopádnou. Každopádně jde o zcela výjimečný nález, jež si zasluhuje zvláštní pozornost. A ačkoliv se to možná bude jevit jako poněkud odvážné, nic nebrání interpretovat tento artefakt jako „učební“ pomůcku, sice velkou a těžkou, ale zato velmi jasně čitelnou a nadmíru názornou. Pokud jsme na správné cestě, potom by se jednalo zatím o jeden z nejstarších hmotných dokladů po předávání abstraktních myšlenek mezi lidmi, tedy doklad učení, který bezesporu při výrobě takto složitě koncipovaných nástrojů musíme více než předpokládat (v tomto případě by bylo možné dokonce hovořit o myšlenkách prošliých petrifikací). Bez symbolického chování se lidstvo obejde daleko snáze než bez učení a znalostí, ačkoliv je možné, že i učení by bylo možné při troše dobré vůle pokládat za činnost symbolickou.

* * *

Je mnoho důvodů, proč plnit čisté bílé stránky písmenky, slovy a posléze i větami, o myšlenkách v mém případě nemůže být řeči. Některé důvody jsou obzvláště příjemné. Tak tomu je i v tomto případě. Dovoluji si připsat tuto drobnou hříčku skvělému kamarádovi a výbornému archeologovi Vladimíru Čtverákovi, nepřehlédnutelné osobnosti české archeologie. Mnohému mě naučil, mnohé věci vysvětlil a v mnoha případech nejenom mně velmi pomohl. Doufám, že se na tom nic nezmění ani v budoucnu, a to ani poté, kdy dočte tento článek až sem.

LITERATURA

- Bordes, F. 1961: Typologie du Paléolithique ancien et moyen. Bordeaux.
 Debénath, A. – Dibble, H. L. 1994: Handbook of Palaeolithic Typology. Philadelphia.
 Dunbar, R. 2009: Příběh rodu Homo. Nové dějiny evoluce člověka. Praha.
 Fridrich, J. 1982: Středopaleolitické osídlení Čech. Praha.

- Fridrich, J. 1997: Staropaleolitické osídlení Čech. Praha.
- Fridrich, J. 2005: *Ecce Homo*. Svět dávných lovců a sběračů. Praha.
- Fridrich, J. 2007: Nejstarší, starý a střední paleolit. In: Vencel, S. (ed.) – Fridrich, J., *Archeologie pravěkých Čech 2. Paleolit a mezolit*. Praha, 21–49.
- Fridrich, J. – Fridrichová-Sýkorová, I. 2009: Nejstarší, starý a střední paleolit v Čechách: nástin vývoje, *Archeologie ve středních Čechách* 13, 7–84.
- Jung, C. G. 1997: *Archetypy a nevědomí*. Brno.
- Koukolík, F. 1997a: *Kniha o Evě a Adamovi*. Praha.
- Koukolík, F. 1997b: *O vztahu lidského mozku a chování*. Praha.
- Leakey, M. D. – Roe, D. A. 1994: *Olduvai Gorge. Excavation in Beds III, IV and the Masek Beds 1968–1971*. Cambridge.
- Morris, D. 1971: *Nahá opice*. Praha.
- Popper, K. P. 1998: *Život je řešení problémů*. Praha.
- Soussi, M. – Dibble, H. L. (eds.) 2003: *Multiple Approaches to the Study of Bifacial Technologies*. Philadelphia.
- Soukup, V. 2004: *Dějiny antropologie*. Praha.
- Štaud, K. 1997: Statistické zpracování staropaleolitické kamenné industrie z Čech. In: Fridrich, J., *Staropaleolitické osídlení Čech*. Praha, 167–206.

A VAGARY ABOUT A BIFACE

Generally speaking, bifaces are among the most sophisticated tools used in the Paleolithic. Their production requires a pre-planned process which is standard in a way, but can be influenced by the selection of the raw material and its mode (Fridrich 2005).

During excavation of a unique old Acheulean site at Bečov II near Most (Fridrich 1997; 2005; 2007; Fridrich – Fridrichová-Sýkorová 2009), also a discovery of a triangular biface was made, with the dimensions of 54,75 × 43,20 × 15,40 cm, made from a nodule of quartzite of the Skršín type. From the viewpoint of typological and metrological analysis, the tool perfectly fits into the context of bifaces from this site. From the viewpoint of its usability, however, it is a totally useless artifact documenting an almost absolute waste of material, time and energy. A purposeless human activity or possibly a rather strange sense of humour cannot be excluded, but if we accept the idea that all that a person knows or does, must be learned first, then this biface stands as a proof that the behaviour of our ancestors was not always purposeful.

Fig. 1. Bečov II, Most District. Biface. *The method of knapping used for the basic manufacture of the artefact*